

גבולות הזהות היהודית במצרים של ימי הביניים ד"ר משה יגור

שיעור 1: האם זהות יהודית היא בכלל "סוגיה" בימי הביניים?

Joel 2, 31

sol vertetur in tenebras et luna in sanguinem antequam veniat dies Domini
magnus et horribilis

יואל ג, 4

הַשֶּׁמֶשׁ יִהְיֶה לְחֹשֶׁךְ וְהַיָּרֵחַ לְדָם לְפָנַי בּוֹא יוֹם יְהוָה הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא

תשובות הרמב"ם, מהדורת י' בלאו, סימן תמח

ואשר השיבך רבך שלא כהוגן והעציבך והכלימך וקראך כסיל – עבירה גדולה בידו וחטא גדול חטא... וכי שיכור היה זה ולא ידע שבשלושים ושישה מקומות הזהירה תורה על הגר... וזה שקרא לך כסיל תמה גדול הוא, אדם שהניח אביו ומולדתו ומלכות עמו וידם הנטויה, והבין בעין לכו ובא ונדבק באומה זו... וידע שדתה דת אמת וצדק והכיר דרכי ישראל וידע שכל הדתות גנובות מדתן, זה מוסיף וזה גורע, זה משנה וזה מכזב... והכיר הכל וידע ורדף אחר יי ועבר בדרך הקדש ונכנס תחת כנפי השכינה ונתאבק בעפר רגלי משה רבינו ורבן שלכל הנביאים וחפץ במצותיו... והשליך העולם הזה מלבו ולא פנה אל רהבים ושטי כזב... מי שזו מעלתו כסיל ייקרא?! ... לא כסיל קרא יי שמך אלא משכיל, מבין ופקח והולך נכוחות, ותלמידו שלאברהם אבינו שהניח אבותיו ומולדתו ונטה אחרי יי.

שיעור 2: גרים – 'קשים כספחת' או 'בניו של אברהם'?

נחום גולב, גר צדק שברח למצרים בראשיתה של המאה הי"א, ספונות ה, תשכ"ה, עמ' פה-קד
 "מודיע אני לאדוננו כי זה האיש מוביל כתבי א[ל אדוננו איש טוב וישר] ודברו מופלא בגרים כי
 מנעוריו הכיר כ[ני] הערלים הולכים בהב[ל] ואלהינו אלהי האלהים] ואדוני האדונים ורצה בדין
 ישראל [ולא סר] ממנו ועזב במדינ[ת]... וברח מפניהם אל דמשק כדי שיסתופף בכנסת והלכו
 אחריו ופלט אל... ונתקבצו אליו זקני הערלים התושבים הגדולים... כי ממשפחה גדולה הוא
 והסיתוהו לשוב אליהם ונשאו אליו ממון הרבה ול[עגו לו ו]צוחו ע[ליו] ואמר להם כי חקותיהם
 הבל ואלהיהם בל וכל מקום אשר בא [א]ליו כן קרהו... מיום אשר בא אליהם לא יצא מבית
 ה[כנ]סת וב[קש] לבחון אותו למצוא עליו [טענה] בעולם ולא נתגלה להם [מנ]ו [סוד] רע ו[נת]
 תי שבח להקבה יתברך ויתרומם אשר חנן [לו] חכמה להבין ולהשכיל ולדעת כי יי אחד ושמו
 אחד..."

מרדכי עקיבא פרידמן, ריבוי נשים בישראל: מקורות חדשים מגניזת קהיר, תל אביב תשמ"ו,
 עמ' 335-339

"מעשה שהיה לפנינו אנו העדים הח[תומ]ים למטה בכתב הזה כי באו לפנינו שתי אחיות שהיו
 מקודם היום גויות ערלות שם הגדולה פלוגית ושם הקטנה פלי' והתחננו אלינו ובכו בכי גדול
 ואמרו 'דעו רבותינו כי רצוננו להכנס בכלל ישראל ולהיות מכם ולצאת מן הכלל שהיינו בו
 מקודם היום, ושלא לעבוד פסל ומסכה ואנו חפצים להכלל עמכם לעבוד את יי לבדו ולקבל
 עלינו עול מלכות שמים ועול מצות כדרך כל בנות ישראל הכשרות הטהורות'. וכשמענו אנו
 העדים דבריהם אמרנו להם 'דעו אחיותנו כי לא תוכלון להיות עמנו בכלל ישראל לפי שקשה
 הוא ועלינו עול מלכות ואנו בזויים שפלים ומעוטים מכל העמים מעונים ואין אתם יכולין לשאת
 כל אלה התנאים ומוטב לכם שתיהיו כוסתכם עם אחיכם ועמכם ואם אתם חפצים כלום ואם
 אין לאל ידכם עלינו לתת לכם מחסורכם ולעזור לכם בכל יכלנו ובכל מאודנו'. ויענו ויאמרו
 'אנא רבותינו שאו למרום עיניכם בעבורינו וחוסו עלינו כי לא בכל עת ימצאון עברים בזה
 המקום ועכשיו שזימן הקבה כבר השתטחנו לפניכם ובקשנו מכם לעזור אותנו על שאילתנו ועל
 בק[שתנו] ואין אנו חסירים כל דבר אשר בארץ, ועתה אחינו אם אין אתם עוזרים אותנו על זה
 הדבר אנו קובלים עליכם לשמים'. וכשמענו זה הדבר פחדנו מהם [שלא ימצא] אלהינו עלינו
 עולה מן השמים והודענו עוד פעם אחרת 'שמעונו אחיותינו יש עלינו הרבה מצות והרבה לאוין
 ומשמרות שלא תוכלון אתם לשאת אותם והודענו דרכי הטהרה וה[טומאה] וכי אסור להש[תחות]
 [לאל] מבצעדי יי כאשר צונו יי אלהינו ויענו ויאמרו 'רבותינו כל מה שדברתם מקובל עלינו
 לעשות ושלא לע[שות] על דבר... מכל אשר [ציוה ה'] אתכם'. וכשראינו זה הדבר צו[ינו] וגלחו
 בתער ראשם ועשו צפרניהם ובכו על מה שעבדו מעבודה הזרה [ומעבו]דת פסל[ים] ויאמרו] אך
 שקר נחלו אבותינו הבל ואין בם מועיל... וטבלו כדת וכהלכה והקראינו [להם שמע] ישראל..."

ריה"ל, אדוני – נגדך כל תאותי

...ומה לי בזמן – אם לא רצונך?
ואם אינך מנתי – מה מנתי?
אני ממעשים שולל וערום
וצדקתך לבדה היא כסותי –
ועוד מה אאריך לשון ואשאל!
אדני, נגדך כל – תאותי!

נחום גולב, מגילת עובדיה הגר: מחקרי עדות וגניזה, ירושלים תשמ"א, עמ' 77-107
"...ויושב המשרת את עובדיה הגר בבית אשר היהודים התפללו בו, ומזונות הביאו לו. ויהי אחרי
כן ויצו יצחק ראש הישיבה להיות עובדיה הגר עם הנערים היתומים, ללמדו תורת משה עבדו
ודברי הנביאים במכתב האלוהים, בלשון העבריים..."

שאלה לרב האיי גאון, ראשית המאה ה-11
"האם מותר שיצטרף כחזן בישראל מי שהוא מן הגבעונים, בכל תפילותיהם"

תשובה של שלמה בן יהודה גאון, ראשית המאה ה-11
"ואם יאמר האומר כי האשה הזאת לא נתגיירה כי אם בשביל האיש הזה – גיורת היא"

משה יגור, זהות דתית וגבולות קהילתיים ב'חברת הגניזה' (מאות 10-13): גרים, עבדים, מומרים,
עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית תשע"ח, עמ' 326-327
"אומרים אנו העדים הכותבים את חתימותינו בסוף שטר זה כי אנו מעידים עדות שאין בה ספק,
ואינה כוללת אי-בהירות, כי הנערה המכונה אכרמיה, אשר גודלה בבית השיך אלאסעד הרופא
הזקן היקר ס"ט, היא אינה מן המוצא המכובד, כלומר קהל יי', המיוחסים לישראל עליו השלום.
אין לה קשר למשפחה מן משפחותיהם, והיא אינה לא ממזרת ולא נתינה ולא שתוקית ולא
אסופית ולא בדוקית...
וזאת היה בעשרת הימים האחרונים של חודש איר, שנת אלף וחמש מאות ועשרים ושמונה
לשטרות (מאי 1217) בפסטאט מצרים שעל נילוס הנהר מושבה"

ספריית הסמינר לתאולוגיה יהודית, JTSA ENA 2559.13

"...היא איננה מן המוצא המכובד, כלומר קהל יי' המיוחסים לישראל עליו השלום, ואין לה
חלק במשפחה מן משפחותיהם, ואין היא לא ממזרת ולא נתינה ולא שתוקית ולא אסופית ולא
שפחה ולא גיורת ולא משוחררת ולא בדוקית ואיננו מכירים אצלה לא גזע, לא מעלה ולא ייחוס
אבות..."

שיעור 3: עבדים ושפחות –

”יצאו מכלל גויים, ולכלל ישראל לא באו”

רמב"ם, משנה תורה, הלכות איסורי ביאה יב, הלכה יא

העבדים שהטבילו אותם לשם עבדות, וקיבלו עליהם מצוות שהעבדים חייבים בהם – יצאו מכלל הגויים, ולכלל ישראל לא באו

רמב"ם, משנה תורה, הלכות איסורי ביאה יב, הלכה יז

...והעבדים כששתחררו הרי הן כישאל לכל דבר שנאמר הקהל חוקה אחת יהיה לכם ומותרין להכנס בקהל י"י מיד והוא שישא הגר או המשוחרר בת ישראל וישא הישראלי גיורת ומשוחררת...

משה יגור, זהות דתית וגבולות קהילתיים ב'חברת הגניזה' (מאות 10-13): גרים, עבדים, מומרים,

עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית תשע"ח, עמ' 303-304

בערב שבת שהוא היום השלישי לחודש מרחשון שנת אלף וארבע מאות ושמונים ושמונה שנים לשטרות, בפסטאט מצרים שעל נהר הנילוס מושבה. אני אברהם הכהן בר' אהרן הכהן. וכל שם וכינוי שיש לי, ביקשתי מרצוני בלא אונס, לא בשגגה או בטעות, אלא בלב שלם, ושחררתי אותך, את נאשיה שהיית אמתי מקדמת דנא. וכעת שחררתי אותך, הרי את בת חורין, הרי את לנפשך, ואת רשאית להיכנס בקהל ישראל, ולשנות את שמך בישראל, ולעשות כרצונך כשאר בני חורין. ואין לי, אני אברהם הכהן, ולא ליורשי אחרי, ולא לכל מי שיבוא בשמי, עלייך שעבודה, ולא על זרעך שתקימי בישראל. וזה יהיה לך ממני גט שחרור וגט חרות ושטר חרות זה, כדת משה וישראל.

ארכיון אוניברסיטת קיימברידג', CUL T-S 8 J 16.4

”בעיר הנקראת מניה גמר נפטרה אשה משוחררת, ואשר היתה שייכת לזקן 'הדר'... המנוחה נתנה לנשים סכום כסף כקניין בלעדי להן... הנשים ההן אינן רוצות לקחת את הכסף... תושבי העיר מתכוונים להוציאו לצורכי עירם... אדוניה של המנוחה, 'הדר' הנזכר, הוא עתה בדוחק גדול... ועל אף שהוא נצרך, הריהו חביב על הבריות, היה בעל רכוש רב, מצוין במידות טובות, נחבא אל הכלים...

תשובה: שורת הדין – גר שאין לו יורשים נכסיו הפקר, כל הקודם בהם זכה. ומכיוון שהנשים אשר תחת ידן הכסף אינן רוצות בו – מותר להן שיימסר ל'הדר' הנזכר כפי רצונן

שו"ת רמב"ם (מהדורת בלאו), סימן ריא

”שאלה... בדבר בחור שקנה שפחה יפת תואר והיא אצלו בחצרו... ורננה עליו העיר... האם צריכים בית דין להוציאה מביתו?”

”תשובה... וצריכים בית דין אחר זאת השמועה אשר לא טובה לכפותו להוציאה, או ישחררה וישאנה לאשה, אע"פ שיש בזה כעין עבירה, לפי שהנטען על השפחה ונשתחררה אסור לו לישאנה לכתחילה, לפי שכבר פסקנו פעמים אחדות בכגון אלו המקרים, שישחררה וישאנה.

ועשינו זאת מפני תקנת השבים, ואמרנו 'מוטב שיאכל רוטב ולא שומן עצמו'... ומסייעין לו לישאנה בעדינות וברוך... והאלהים יתעלה יתקן קלקולנו..."

שו"ת רב נטרונאי גאון (מהדורת ברודי), סימן רסב

שאלה... ואם יש מי שאומר על שפחתו: כבר שחררתיה והיא אצלי כמו פילגש – אם נהיה שומעין לו, אם נחקור על הדבר עד שיוציא גט שחרור שכתב לה ויביא ראיה שקדשה... תשובה... לפי העיקר יש לשמוע לו... אף על פי שאנו יודעין שאינו נעשה בן חורין אלא בגט שחרור, אבל אנו רואין אותו כאילו נכתב לו גט שחרור ונאמין לרבו ששחררו כראוי... וכל שכן זו שנשאה רבה... ואם הרב תלמיד חכם די לנו משהוא יודע, ואם הוא עם הארץ וכיוצא בו, נודיעהו התנאים... ואם הוא אומר כבר עשיתי כך, אין אנו חייבים להצריכו להביא ראיה על זה... ויש חיזוק לדברינו במה שאמרו רבותינו ז"ל אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות.

ארכיון אוניברסיטת קיימברידג', CUL T-S Misc. 27.4.23+29

"בא לפנינו מ' עלי בן יפת והזכיר שהוא קנה באשקלון שפחה... ואחרי כן כתב גט שחרור... ונשא אותה בכתובה וקידושין... וילדה לו (בת)... עניין הבת הזאת... והביא לפנינו (שני עדים)... ששניהם היו נוכחים באשקלון... אז נשאלו: האם יודעים אתם כמה זמן היה בין נישואיה (לבין הולדת הבת) כדי שתהא הורתה ולידתה בקדושה? אמרו: לא עולה על דעתנו... זמן מה, אבל לא עולה על דעתנו כמה זמן היה..."

שיעור 4: משומדים ופושעים – יציאה מן הכלל וחזרה

סיפורה של בנת טויה, אלעשא (פרפר הלילה)

ולדת בנת לבן יעלמו
מן בנת טויר אלעשא
והי ממזרת
פי אתקליב' (1221)

לאן כאנת אמהא פשעה והי זוגה אפרים אלדמירי, ומא כתב להא גט, ואזוגת לבו עלי בן יעלמו
בדיני גויים

סיפורה של בתו של טוביה בן משה

ועתה, בתי, אינני יודע עם מי את. אינני מבין האם את עם היהודים, אשר הם גזע אביך, או עם
גזע אמך, עם הגויים? ... אקנה ואחליץ אותך מידיהם... אחרי חג השבועות אני יוצא אל ארץ
הביזנטים, אל מולדתי ומשפחתי. הודיעי לי לפני כן מה בדעתך, ואראה מה אעשה בעניינך

שאלה לרב שרירא גאון: אוצר הגאונים, מסכת שבת, סימן שצח (שלהי המאה ה-10)

"וששאלתם ישראל שנשתמד ויש לו אשה ישראלית ונולד לו ממנה בן בשבת מותר למולו בשבת
או לא. כך הראונו מן השמים שמותר למולו בשבת מאי טעמא זרעו שלאברהם ותולעת יעקב הוא
ולא נתישנו דורות משומדין אלא אחד הוא שנשתמד ואיפשר שתוהה ועוזב את בנו בדת יהודית
ולא עוד אלא שהרי אמו ישראלה ואיפשר שילך אחריה ואין אנו מחזיקין אותו שיצא לתרבות
רעה לפיכך אין בנו כח לאסור מילתו בשבת ואין אנו רשאים לשנות בו".

שאלה לרבנו אברהם בן הרמב"ם: שו"ת הראב"ם, סימן נו (ראשית המאה ה-13)

"למדנו רבנו בעניין משומד לכל התורה שנשא משומדת בדיני גוים: האם היא אצלנו בחזקת
אשת איש, והבא עליה חייב כרת, או לא? והאם הילדים הנולדים מהם [מנהמא] כשרים או לא?
תשובה: נישואין בדיני גוים אינם נישואין. והמשומדת הנשואה בדיני גוים בלי קידושין בדיני
ישראל ומשפטי התורה אינה אשת איש... והילדים הנולדים ממנה כשרים ביחס (כלומר ביוחסין
שלהם), ואולם בדבר הדת נידונים הם לפי החזקתם בה או פרקם אותה"

שיעור 5: מאז מה היה לנו?

שו"ת הרמב"ם (מהדורת בלאו), סימן תעג

רבינו המחבר נשאל על ראובן שפדה שבויה שבא[ה] עם שבאין ואמרה שהיא ישראלית ואין שום ישראלי מכיר א[ו]תה ועמד [ר]אובן וקנה אותה מן השאבאים בממונו ובסך ידוע זכר שהוא על דרך ההלואה ושהוא אינו מ[ו]חל אותו לה אלא את שירצה והשיא אותה לשמעון והעי[ד] עליה עדים בעת שנכתבה כתובת על שמעון שיש לו עליה בתורת חוב כל הסך שפדה אותה בו ובקני תשובה: היא נאמנת באמרה שהיא ישראלית, ואין צורך בזה לראיה כלל... וזה שפדאה – מצווה קעביה, ואין לו אצלה כלום, ואין לו עליה ולא בה שום צד שעבוד כלל, וזה הקניין שקנו מידה בעת הנישואים... כולם פטורים, לפי שהוא קניין טעות

שאלה לרב האי גאון (ראשית המאה ה-11)

ראובן [קרא לשמעון] 'יא צאצא פושעים', והשיב לו 'יא בן אלעבד'...

ארכיון אוניברסיטת קיימברידג', CUL T-S 8 J 10.16

"...הם אמרו 'חי האל, אינכם ראויים לנו, כי יש בקרבכם מתאסלמים, ואתם ראויים לחרם'. אמרנו 'אין בינינו אף מוסלמי אחד!', ומי שראוי לחרם הוא זה שזורע שנאה ופירוד בין האנשים..."

ארכיון אוניברסיטת קיימברידג', CUL T-S K 25.244

"...הלך אל אנשים בעלי מריבות ושכרם, כחמישים איש, וכתבו עדויות בבית הדין נגד הרב שהוא פשע בארץ ישראל ובא לפסטאט להתייהד..."

ארכיון אוניברסיטת קיימברידג', CUL T-S NS J 360

אנשים מתומכי 'הרב' ומחנהו מפיצים על אחד מבכירי המחנה הנגדי, סרור אבן סברה, את ההאשמה הבאה:
"אנשי ירושלים מעידים... כי סרור אבן סברה, הארור הזה, פשע במגרבו ונשאר כמה שנים פושע, וכי אשתו... מן הנחותים שבבריות. וכאשר בא אבן סברה לא רצה בו איש (לבד ממנה) כי נחשב בעיני הבריות פושע..."

ספריית הסמינר לתאולוגיה יהודית, ENA 4009.15

"...לצוות להחרים על כל המחזקים ידי אותו פו[שע] ומסיתין אותו להתקשות ושל' לקבל הלקאה על אותו חילול ולגזם ולומר שאם ילקה אותו האיש יצא מדינו לתרבות רעה..."

תשובות רב נטרונאי גאון, מהדורת ' ברודי, סימן שנט-שס (מאה תשיעית)

"ובשביל עבד שאמר לרבו: 'שחרר את בני, ואי לא – אשתמד'. ועמד ומסר עליו מודעה ושחררו. ואחר כך בא העבד ואמר: 'בטל לי מודעה', ובטל, וחזר רבו וכתב מודעה על מודעי. ועתה הרי ראובן מבקש למכור את בן העבד, ובא העבד ותבעו בדין ישראל והוציא גט שחרור שלו, ורבו מוציא מודעה שמסר עליו, והעבד מוציא בטול מודעי, והרב מוציא מודעה על בטול מודעי."